

A halotthamvasztás zsidó szempontból

Írta:

Dr. Lőwinger Sámuel

a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet tanára

Budapest, 1932.

A halotthamvasztás zsidó szempontból.

Bevezetés.

A halotthamvasztás már a történelemelőtti korokban is ismeretes volt. A neolith korszák utolsó szakaszaiban már egész gyakori.¹ Vitás kérdés, hogy milyen motívumok vezették a primitív embereket erre az eltakarítási módra.² Lehetőségek. Nomád, kóborló népek elhamvasztják halottaikat, hogy magukkal vihessék a hamvakat vándorlásaik alkalmával. Elégették a halottakat, nehogy haláluk után visszatérjenek. Majdnem minden népnél éltek ilyen hagyományok. A halottak fáznak, hazatérnek, hogy a tűzhely körül melegedjenek.³ Épen ennek a megelőzésére a sírban tüzet gyújtottak, amely gyakran magát a holttestet is megperzselhette. Ebből a részlethamvasztásból fejlődött ki talán a teljes elhamvasztás. Olyan sírokat is találtak, ahol a koponya ép volt, de a test el lett hamvasztva. Figyelemreméltó Schmidt magyarázata. Szerinte ennek az a célja, hogy a test megsemmisítésével lehetetlenné tegyék ugyan az elhunyt visszatérését, de a koponya, a lelki élet központja, épségben maradjon. Összefüggésben állhat a halotthamvasztás azzal a hittel is, hogy a test elpusztításával a lélek teljesen megszabadul a földi bilincsektől és visszaszáll a teremtőjéhez. Indiában a halottégető imájából határozottan érthető

¹ L. Reallexicon der Vorgeschichte. Herausgegeben von Max Ebert. Berlin, 1926. VII. kötet 276-281 o. »Leichenverbrennung« címszavát és ugyanezen mű XV. kötet (Register, Berlin, 1932) 256-ik oldalán a Leichenverbrennung címszót.

² L. Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Herausgegeben von Hermann Gurikel und Leopold Zscharnack. Tübingen, 1929. III. 1558-59.

³ L. Reallexicon der Vorgeschichte, VII. 259—261. »Lebender Leichnam« címszavát.

ez a tendencia.⁴ Az sem lehetetlen, hogy mágikus cselekedetekkel van összefüggésben.

Korunk kultúrája két alapépítményen nyugszik. A görög-római és a zsidó kultúra hatott a legnagyobb mértékben annak fejlődésére, jelenlegi állapotára. Nehéz lenne megállapítani, hogy e két tényező között melyik gyakorolt jelentősebb hatást, de az bizonyos, hogy a vallásos kultúra kifejlődésére elsősorban a zsidó szellem nyomta rá a bélyegét. A halotteltakarítás, temetkezés a mai napig, a világ csaknem minden részében szinte vallási szertartásnak tekintetik. Érthető tehát, hogy a kereszténység hatása alatt — amelynek a gyakorlata csak a zsidó temetkezési szokásokon alapult — a görögöknél, rómaiaknál és más népeknél elterjedt halotthamvasztás háttérbe szorul és mindenütt, ahol a kereszténység gyökeret ver, szinte törvény-szerűen kötelezővé válik a földbe való temetkezés.

A halottégetés nyomai azonban később is észlelhetők. Nagy Károly még 785-ben is halálbüntetéssel kénytelen azokat megfenyegetni, akik a halottaikat elégelik. De különböző szláv népeknél még a 14-ik században is találkozunk halotthamvasztással.

Az Újkor kezdetén újra felmerül a halotthamvasztás gondolata. Érdekes, hogy éppen a katolikus egyház kiváló emberei propagálják az eszmét.⁵ 1797. november 11-ikén pedig Franciaországban, mint a forradalom egyik vívmányát, javasolják a halotthamvasztás bevezetését. Mozgalmak indulnak meg, egyesületek alakulnak a halotthamvasztás eszméjének terjesztésére. Olaszországban történt az első halotthamvasztás 1876. január 22-ikén (Milánóban). Ezt követte Németország, melynek első krematóriuma 1878-ban, Gothában kezdte meg működését. Elég világos képet nyújt a mozgalom elterjedésére Németországban a következő néhány statisztikai adat. 1909-ben már 19 krematórium működött német földön, 1910-ben 23, 1915-ben 48, 1920-ban 54, 1922-ben 64,⁶ Demmel⁷ szerint már 1928-ban,

* L. Die Religion in Geschichte u. Gegenwart, III. 1538. »Der Klassische Boden solcher Gedanken wurde neben Griechenland (vgl. E. Rohde, Psyche 1925, 9-10, Register) besonders Indien, wo z. B. während der Leichenverbrennung der Bestatter an den Toten die Worte richtet : »Ziehe hin auf den alten Pfaden, auf denen unsere Vorfahren hingegangen sind . . . Komm dort im höchsten Himmel mit den Vätern, mit Jama zusammen . . . Alles Fehlerhafte zurücklassend nimm einen neuen Leib an, in Schönheit erstrahlend.«

⁵ Mattia Naldi, VII. Sándor pápa kamarása, irt már e kérdésről 1656-ban. Scipione Piatolli pápai prelátus 1774-ben ir a halotthamvasztás jogosultságáról.

⁶ Die Religion stb. II. 573.

⁷ H. I. Demmel, Die röm.-katholische Kirche und ihre Stellung zur Feuerbestattung. Köln, 1928. p. 8. Ujabb- adatok találhatók dr. Heldwein

85-re emelkedett a német krematóriumok száma. 1909-ben elhamvasztottak ezekben a krematóriumokban 4779 halottat, 1910-ben 6079, 1915-ben 10.650, 1920-ban 16.846, 1921-ben 19.507 halottat. Berlinben közel egymillió, szervezetekben tömörült híve van a halotthamvasztásnak és az 1926—1927. években az összes halottak 28 százalékát hamvasztották el.

Németországot az alig négymillió lakost számláló Svájc szárnyalja lui, ahol nem kevesebb, mint *húsz* halotthamvasztó működik. 1925-ben Zürichben 1177 elföldel és sel szemben 1234 halottat hamvasztottak el.⁸ Egyes krematóriumok fejlődését jelzi az alatt közölt néhány adat az 1901-10. évekből.⁹

	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	
Gótha (1878)	218	234	276	301	399	445	465	594	639	549	} német
Hamburg (1892)	181	187	224	281	366	395	466	567	587	678	
Chemnitz (1906)						14	414	595	690	643	
Manchester (1892)								96	116	106	} angol
Golders Green (1901)								290	364	421	
Zürich (1889)	193	159	159	209	273	297	363	382	391	506	} svájc
Basel (1898)	17	30	35	36	43	42	72	77	108	127	
Genf (1902)		28	48	75	110	121	162	153	165	156	

Nem minden országban terjedt el a halotthamvasztás olyan mértékben mint Svájcban, vagy Németországban. Angliában¹⁰ például 1922-ben mindössze 2009 halottat hamvasztottak, (1898-ban 341-et; 1911-ben 1134-et). Egyes országokban még nem is engedélyezték.

Hazánkban is megindult egy szélesebbkörű mozgalom a halotthamvasztás propagálására.¹¹ Légrády Károly alapította az első egyesületet 1886-ban. 1905-ben pedig dr. Kétly Károly egyetemi orvos-professzor elnöklete alatt megalakult az Országos Halotthamvasztó Egyesület.¹² Az egyesület alapszabályait azonban a minisztérium nem

Johannes, Die Geschichte des Feuerbestattung und Deutsche Krematorien (Frankfurt a. M., 1931) című művében. Györy Tibor ismerteti a »Diárium« 1932. 3-4. számában (77-78) ezt a munkát. Fontosabb adatok: Németországban már 104 krematórium működött 1931-ben, »melyekben a múlt évig 580.156 halottat hamvasztottak el. Az európai krematóriumok összeszára 204, az amerikaiaké 87.«

⁸ Dermel i. m. p. 8.

⁹ Beutinger, Handbuch der Feuerbestattung. Leipzig, 1911.p. 75.

¹⁰ L. Chambers' s Encyclopaedia. (New edition.) London, 1925. Vol. III. s. v. Cremation p. 549.

¹¹ Révay Nagy Lexicon, IX. 423-425.

¹² »Halotthamvasztás, Dr. Kétly Károly m. kir. udvari tanácsos, egyet. orvostanár, elnöki megnyitó beszéde az Országos Halotthamvasztó Egyesület alakuló közgyűlésén. Budapest, 1906. mára 23.« Címlappal megjelent füzet.

hagyta jóvá, »Hamvasztás« címen folyóirat is szolgálta a gondolatot. Budapest törvényhatósága pedig már el is határozta egy krematórium; felállítását. Polónyi Géza megfellebbezte a törvényhatóság határozatát és így a budapesti krematórium ügye megfeneklett.¹³

Debrecen, a kálvinista Róma, megelőzvé a fővárost, épített egy halotthamvasztó intézetet, amely a befejezéshez közeledik.

Érintettük azokat a lehetőségeket, melyek az elmúlt korok embe-rét a halotthamvasztásra ösztönözhetette. Azokat a mozgalmakat, melyek eredményeként szerte a világon krematóriumok vetekszenek ódon temetőkkel a népszerűségért, természetesen sem tudatosan, sem a tudat alatt ilyen motívumok nem vezérellek. Főképen közegészségi okokkal indokolják a mozgalmat. De nem vagyunk híjával esztétikai,, ökonómiai stb. megokolásoknak sem. Be nem vallott, vagy legalább is nem nagyon hangoztatott okok között egyik rugója a jelenkori mozgalmaknak a vallásellenes érzület is, De miként a régebbi korok halotthamvasztási mozgalmainál is csak annak megindulásakor játszottak jelentős szerepet az említett indokok, később már értelmetlen szokásként terjedtek el, úgy a jelenkori mozgalmak rugóinak keresésével is elsősorban arra kell gondolnunk, hogy csak az újítások iránti vágy készteti az embereket ilyen eszmék propagálására. Kivételesen természetesen az említett megokolások is helytállóak lehetnek. A tetszhaláltól való félelem is gyakori indító ok.

A halotthamvasztási mozgalmak elterjedésének egyik legnagyobb akadálya az volt, hogy a vallásos közületek erélyesen síkra szállottak ellenük.

A katolikus egyház¹⁴ élesen ellene foglalt állást és törvénybe iktatta, hogy (= *Fidelium def unctorum cadavera sepelienda sunt, reprobata eorundem crematione* [Codex jur. can. §. 1203, 1]) a halott hívők holttesteit el kell temetni; elégetésük tiltott cselekedet.

A Codex jur. can. 1203. §. második szakasza pedig elrendeli,; hogy ha valaki életében úgy rendelkezik, hogy halála után holttestét hamvasszák el, ez a kívánsága, akármilyen formában is juttatta kifejezésre, figyelmen kívül hagyandó.

Az 1240. §. pedig arról rendelkezik, hogy azok, kik elhamvasztásukat rendelték el, nem részesülhetnek egyházi temetésben. 1926-ban megjelent egy pótló pápai rendelet,¹⁵ amely szerint

¹³ Katolikus Lexicon (szerk.: Bangha Béla), II. kötet, I. rész, p. 53-254. »Halotthamvasztás« címszó alatt. Elhamarkodott ez a megállapítás : »A protestánsok és a hívő zsidók a halotthamvasztási elméletben szintén tiltják, a gyakorlatban ingadoznak.«

¹⁴ L. Dr. Csernoch János, »A halottégetésről.« Esztergom, 1887.; Die Religion stb. II. 572; Demmel idézett művét.

¹⁵ Rundschau f. d. G. der Feu.-Besitt., 1926. 61; Demonel i. m. p. 11. és 7. j egyzet.

még ha a haldokló kívánsága az elhamvasztás, akkor sem kell teljesíteni, de ha mégis elhamvasztják, akkor a temető egy meg nem szentelt helyére kell örök nyugalomra helyezni a hamvakat.

A katolikus egyház tehát a krematóriumok felállításának kezdetétől fogva szembehelyezkedett ezek működésével és mai napig kitartással küzd a halotthamvasztás ellen. Demmel¹⁶ többször idézett művének 46-51. oldalán megbeszél néhány esetet, melyeknél a katolikus egyház kivételesen engedélyezte a hamvasztást. Ezek azonban a legritkább kivételek.

Nem állapítható meg ilyen egységes állásfoglalás és kifejlődött gyakorlat az evangélikus egyházaknál.¹⁷ A XIX. század második felében, amidőn Németországban a halotthamvasztási mozgalmak nagyobb méreteket kezdtek öltetni, még igen eltérőek voltak a vélemények az; evangélikus felekezetek hangadó tényezői között. A hamvasztás mindinkább gyarapodó híveivel szemben egyre növekedett azok táborra is, akik határozottan elleneztek az újítás meghonosítását. De a német evangélikus egyházi szervezetek 1898-ban megtartott konferenciája már kimondotta, hogy a halotthamvasztás nem ütközik az isteni törvények, sem a keresztény hit valamelyik tételébe. E határozat ellenére is akadtak, a legutóbbi időkben is, igen jelentékeny egyéniségek az evangélikusok között is, akik határozottan elleneztek a halotthamvasztást.

A zsidóság vallási vezéreinek nagy része, különösen a konzervatív érzelműek, kezdettől fogva elleneztek a halotthamvasztás megengedését. De akadtak, akik vallástörténeti alapon a ránkmaradt irodalmi adatokból azt akarták bizonyítani, hogy a halottegetés ősrégi zsidó szokás és nincs a zsidóság szellemével ellentétben. Mindkét részről elég nagy irodalom keletkezett.¹⁸ Sajnos, azonban nagyobb részt ten* denciózus dolgozatok kerültek napvilágra, melyek vagy pro vagy contra nem a legnagyobb igazságérzékkel mérlegelték az adatokat. Dolgozatom célja — részrehajlás nélkül — zsidó szempontból megvilágítani ezt a kérdést.

¹⁶ Meg kell jegyezmem, hogy Demmel ó-katolikus lelkész. Műve a római katolikus egyházat támadja a halotthamvasztással szemben elfoglalt álláspontjáért. A szerző nem mentes a szenvedélytől. Adatait bizonyos fenn tartással kell fogadni.

¹⁷ Die Religion stb. II. 573.; P. Bard: Die Leichenverbrennung und die Kirche Jesu Christi. 1903. (ellenzi a hamvasztás eszméjét); W. Bahnsen, Die Stellung der ev. Kirche zur F. 1898.; Jansen, Die Stellung der evangelischen Kirche zur Feuerbestattung. Kiel, 1907.

¹⁸ L. Jewish Encyclopedia, IV. »Cremation« (342-344) cikk végén felsorolt irodalmat; אוצר ישראל (214-216X), שרפת המתים

A halotthamvasztás a Szentírásban.

A Szentírás erre vonatkozó, illetve ezzel a kérdéssel valamilyen összefüggésbe hozható helyeit főképen azok emelték ki vitázok közül, akik azt akarták bizonyítani, hogy a Biblia ismeri és megengedi a halotthamvasztás intézményét. Szóltassuk meg magukat a számbajöhető forrásokat, melyek helyes fényt deríthetnek az igaz tényállásra.

I. (II. Krónikák 16, 14.)

ויקברתו בקברתו אשר כרה לו בעיר דויד וישכיחו כמשכב אשר טלא בשמים וונים מרקחים במרקחות מעשה וישרפו לו שרפה גדולה עד לכבוד.
 »És eltemették őt azon sírhelyén, amelyet ásott magának Dávid városában, és fektették őt a fekvőhelyre, amelyet megtöltött illatszerekkel és különféle fűszerekkel, kenőcskeverés művével keverve és nagy máglyát égettek neki fölötte nagyon.«

II. (II. Krónikák 21, 19.)

ויהי מימים לימים וכעת צאה הקץ לימים שנים יצאו מעיו עם חליו וימת בתחלאים רעים ולא עשו לו עמו שרפה כשרפת אבותיו.
 »És volt napok és napok múlva, midőn két év múlva lejárt a vég, kimentek belei betegsége közben és meghalt kínos betegségeekben ; és nem rendezett számára a népe máglyaégetést, őseinek máglyaégetése módjára.«

III. (Jirmija 34, 5.)

בשלוש תמות וכמשרפות אבותך הטלכים הראשונים אשר היו לפניך בן ישראל לך והוי אדון יספדו לך כי דבר אני דברתי נאם ד'.
 »Békében fogsz meghalni és *amint máglyákat égettek atyáid, az előbbi királyok számára, akik előtted voltak, úgy fognek számodra máglyát égetni*, és így siratnak: jaj úr! Mert szót szóltam én úgymond az Örökkévaló.«

IV. (III. Móz. 20, 14.)

ואיש אשר יקה את אשה ואת אמה ומה הוא באש ישרפו אתו ואתהן ולא תהיה זמה בתוכם.
 »Amely férfi elvesz egy nőt és annak anyját, fajtalanság az; *tűzben égessék el őt és azokat*, hogy ne legyen fajtalanság köztek.«

V. (III. Móz. 21, ».

ובת איש כהן כי תחל לזנות את אביה היא מחללת באש תשרף.
 »Papi embernek a leánya, midőn paráználkodásra vetemedik, atyját szentségteleníti meg; *tűzben égessék el.*«

VI. (I. Móz. 38, 24).

ויהי כמשלש חדשים ויגד ליהודה לאמר זנחה תמר בלתיך וגם הנה הרה לווננים
ויאמר יהודה הוציאנה ותשרף.

»És történt mintegy három hónap múlva, tudtára adták Jehudának, mondván: Paráználkodott Támár, a menyed és íme viselő is paráznaságából. És mondta Jehuda: *Vezessétek ki, hogy elégelessék.*»

VII. (Józsua 7, 15. 25).

(15) והיה הנלכד בהרם ישראל באש אתו וזאת כל אשר לו כי עבר את
ברית ה' וכי עשה נבלה בישראל. (25) ויאמר יהושע מה עכרתנו, יעברך די ביום
הזה וירנמו אתו כל ישראל אבני וישרפו אתם באש ויסמלו אתם באבנים.

»(15) És léssen, aki meg fogatik az örökszentséggel, *azt égessék el tűzben, őt és mindent, ami az övé;* mivel megszegte az Örökkévaló szövetségét és mivel aljasságot követett el Izraelben. (25) És mondta Józsua: Mennyire megzavartál minket! Zavarjon meg téged is az Örökkévaló e napon! *Erre megkövezte őt egész Izrael kövel, elégették azokat tűzben és megkövezték őket kövekkel.*»

VIII. (III. Móz. 10, 2).

והצא אש מלפני ד' ותאכל אתם וימתו לפני ד'.
»Ekkor kijött tűz az Örökkévaló színe előtt és megemésztette
őket, s meghallak az Örökkévaló színe előtt.»

IX. (IV. Móz. 17, 2-3).

(2) אמר אל אלעזר בן אהרן הכהן וירם את המחבת מבין השרפה ואת האש
זרה הלאה כי קדשו: (3) את מחבתה החמטים האלה בנפשותם וכו'.
»Mondd meg Eleázárnak, Áron pap fiának, hogy *szedje fel a serpenyőket a tűz körül,* a tüzet pedig vesd el messzire — mert szentté lettek — (3) ezeknek az életök árán vétkeseknek a serpenyőit, és dolgozzák föl azokat vert lemezekké stb.»

X. (Jirmija 29, 22).

ולקח מהם קללה לכל גלות יהודה אשר בבבל לאמר ישמך ד' בצדקוהו
וכאהב אשר קלם מלך בבל באש.

»És majd vesznek rólad átkot Jehuda egész számkivetettségénél, amely Bábelben van, mondván: legyen téged az Örökkévaló olyanná, mint Cidkijalm és mint Áchab, *akik2t tűzben égetett el Bábel királya.*»

XI. (Ámosz 2, 1).

כה אמר ד' על שלשה פשעי מואב ועל ארבעה לא אישובנו על שרפו עצמות
מלך אדם לשה.

»Így szól az Örökkévaló: Moábnak három büntette miatt és négy

miatt nem térítem el tőle: amiatt, *hogy Edóm királyának csontjait elégette mésszé.*».

XII. a. (I. Királyok 13, 2).

ויקרא על המזבה בדבר ד' ויאמר מזבח מזבח כה אמר ד' הגה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו וזבח עליך את כהני הבמות המקטרים עליך ועצמות אדם ישרפו עליך.

»És kiáltott az oltár felé az Örökkévaló igéjével s mondta: Oltár, oltár, így szól az Örökkévaló: ime, egy fia születik Dávid házának, Josiáhu lesz a neve; az levágja rajtad a magaslatok papjait, kik rajtad füstölögtetnek, *és embercsontokat égetnek el rajtad.*«

b. (II. Kir. 23, 16. 20.),

(16) ויפן יאשיהו וירא את הקברים אשר שם בהר וישלח ויקה את העצמות מן הקברים וישרף על המזבח ויטמאו כדבר ד' אשר קרא איש האלהים את הדברים האלה. (20) וזבח את כל כהני הבמות אשר שם על המזבחות וישרף את עצמות אדם עליהם וישב ירושלים.

»(16) Akkor fordult Josijahii, meglátta a sírokat, melyek ott a hegyen voltak, küldött és kivette a csontokat a sírokból, elégette az oltáron és megtisztátalanította azt az Örökkévaló szavai szerint, melyet hirdetett Istennek embere, aki hirdette ezeket a dolgokat. (20). Levágta az ott levő magaslatok papjait mind az oltárokon *embercsontokat égetett el rajtuk.* Erre visszatért Jeruzsálembe.«

XIII. (Ámosz 6, 10.).

ונשאו דודו ומסרפו להוציא עצמים מן הבית ואמר לאשר בורכתי הבית העוד עמך ואמר אפס ואמר הם כי לא להוכיח בשם ד'.

»S ha fölveszi rokona, s aki *eltakarítja* (= *elégeti?*), hogy a cson-
tokat kivigye a házból és azt mondja annak, ki a ház hátulján vaní
van-e még valaki nálad? — és az azt mondja: nincsen! — akkor így
szól csitt, mert nem kell említeni az Örökkévaló nevét!«

XIV. (I. Sámuel 31, 12.13.).

(12) ויקומו כל איש חיל וילכו כל הלילה ויקחו את גיית שאיל ואת גיית בניו מחומת בית שן ויבאו יבשה וישרפו אתם שם. (13) ויקחו את עצמותיהם ויקברו תחת האשל ביבשה ויצמו שבעת ימים.

»(12) Akkor fölkelt minden vitéz ember, mentek egész éjjel és levették Saul testét és fiainak testét Bel-Sán faláról, eljutottak Jábésba *és elégették őket ott.* (13) Vették a csontjaikat és eltemették a tar-
mariskfa alatt Jábésban; és böjtöltek hét napig«

Nézzük meg, hogy a felsorolt forrásokból mit olvashat ki a tudományos megítélés. Az I-III. példa. A modern Biblia-tudomány

legmegbízhatóbb szótárában, a Gesenius-Buhl 17. kiadásában (Leipzig, 1921.) olvashatjuk שרפה שרפה ל' ... jemand einen Brand beimen, v. Verbrennen kostbarer Specereien (nicht der Leichen).« Tehát a királyoknak kijáró שרפה gyász-máglya, és nem a testük elhamvasztása. Ezt egyébként a talmud is így értelmezte. Aboda zára n. a lapján olvashatjuk:

כשם ששורפין על המלכים כן שורפין על הנשיאים. ומה הם שורפין על המלכים מיזהן וכלי השמישן.

Amint a királyok temetésén égéinek, égetnek a fejedelmek temetésén is; és mit égetnek el? Az ágyaikat és a használati tárgyait.« Csak a mindenképen halotthamvasztást kereső, elfogult kutató találhatott ezekben a versekben olyan értelmet, mely szerint, itt a test elhamvasztásáról lenne szó. (1. Weissmann próbálkozásait a Ha-boker Or című folyóirat III. évf. 418. oldalán). Dr. Paul Volz, tübingeni teológiai professzor ugyanezen véleményen van alapos Jeremiás kommentárjában (Der Prophet Jeemia. Leipzig-Erlangen, 1922.) Jer. 34, 5-höz irt magyarázatában (p. 314): »Wir hören hier Interessantes über die Leichenfeier eines vornehmen Mannes. Der Leichenbrand ist wohl nicht so zu verslehen, dass die Leiche} des Königs wie bei den alten Deutschen auf einem Scheiterhaufen verbrannt wurde, sondern, dass man zu Ehren des Verstorbenen gewaltige Feuer mit Rauchwerk abbrannte. (2 Chron. 16, 14.).«

A IV—VII. alatt idézett versek azt bizonyítják, hogy ha különleges súlyos halálbüntetést akar előírni a Szentírás, akkor tűzhalált rendel el.

A VIII-IX. idézetből látjuk, hogy az oltár tüzével elkövetett bűnöket az isteni igazságszolgáltatás tűzhalállal torolja meg.

A X. példában a tűzhalált, mint igen kemény büntetést ismerjük meg, amivel Nebuchadnezar, Babel királya, sújtja a két hamis prófétát, akik még a paráználkodás bűnével tetézik vétkeiket. Ebből csak azt következtethetjük, amit a XI. példából, ahol még Moabnak is egyik legnagyobb vétkéül rója fel a próféta, hogy Edóm királyának csontjait mésszé égette. Hallgassuk meg a modern Bibliatudomány két kimagasló képviselőjének e mondathoz fűzött magyarázatát. (Am. 2, 1).

Nowack így ír: »Moab wird von Jahves Gericht wegen seines Frevels an den Gebeinen des Königs von Edom, die sie zu Asche verbrannte, getroffen. 2, 1-3. Die Grösse dieses Frevels wird verständlich, wenn man sich die Vorstellungen dieser Zeit über den Zustand nach dem Tode, sowie Bedeutung der Bestattung bei der Israeliten und den Ihnen verwandten Völkern vergegenwärtigt vgl. meine Archéologie, 1887. f. 329.« (Die kleinen Profeten. Dritte, neu bearbeitete Auflage. Göttingen, 1922.).

Sellin pedig a következőket fűzi e mondathoz »Der Vorwurf

holttestekről, nehogy az ellenség esetleg újra kiássa és újabb meggyalázásoknak kitegye. A halott húsának a megsemmisítése is visszatevés dolog lehetett, de mégis inkább ehhez folyamodtak, csakhogy felismerhetetlenné tegyék a holttesteket. Semmiesetre sem lehet azonban ebből a bibliai elbeszélésből arra következtetni, hogy a halott-hamvasztás akkor általános szokás lett volna.^{21a}

Szándékosan²² szólaltattam meg a legmodernebb, nemzsidó magyarázókat, a jelenkori Biblia-tudomány első tekintélyeit, *hogy eloszlassam azt a tévhitet, amely szerint a tudományos kutatás jelenlegi állása szerint a Biblia korában inég szokásos volt a halottégetés és csak későbbi korokban kialakult zsidó felfogás tette kötelezővé, illetve megbolygathatatlan szokássá a földbe való temetkezést.*

A legkiválóbb bibliai archeológus így foglalja össze erre vonatkozó véleményét;²³ (I, Benzinger, Hebräische Archéologie. Dritte, neu bearbeitete Auflage, Leipzig, 1927. p. 133. §. 25. Begräbniss und Trauergebräuche): »Die stets übliche Bestattungsweise war das Begraben (Gen. 23, 19; 25, 9. u. oft; in I. Sam. 31, 8—13 und Arns 6, 1 o. ist der Text verdorben) In Gezer ist für die älteste, vorkananitische Zeit Leichenverbrennung durch die Funde erwiesen (s. S. 000). Bei den Israeliten galt sie als etwas den Toten Schändendes (Am. 2, 1.), und wurde z. B. als Verschärfung der Todesstrafe verhängt (Jos. 7, 25. Lev. 20, 14; 21, 9.). *Der Abscheu davor hing mit dem im ganzen alten Orient verbreiteten Glauben zusammen, dass die Seele auch nach dem Tod an den Körper gebunden sei. Ruhelos müssen die Geister unbesattelter Toter umherschweifen;* in der Scheol müssen die unbegrabenen sich in den Winkeln und Ecken herumdücken (Ez. 32, 23. Jes. 14, 5. u. a.) Nicht begraben werden war deshalb ein grässliches Unglück, das man nur dem schlimmsten Feind anwünschte (Am. 2, 1; I. Reg. 14, 11; 16, 4; 21, 24; II. Reg. 9, 10. vgl. Jes. 33, 12; Jer. 16, 4; Ez. 29, 5. u. a.)

^{21a} A vallásgyakorlat szempontjából úgy sem mérvadó. Baba Bathra 130 b. אן לומר הדבה לא מפי למד ולא מפי טעמה עד שיאמרו לו הדבה לטעמה.

²² A mai vallásigyakorlat szempontjából természetesen semmi jelentősége sincs annak, hogy ezek a nemzsidó tudósok, akik tisztán a tudomány szemüvegével vizsgálják a kéiuéseket, milyen eredményre jutnak. *De* épen ennél a 'kérdésnél nagyon jelentős az állásfoglalásuk, mert a »tudományos felfogás« fogalmával itt sok visszaélés történt. Azok ugyanis, akik a halott-hamvasztás mellett foglalták állást, abban a tévhitben éltek maguk is, hogy az ő véleményük képviseli a tudományos álláspontot, mi,g, akik a halott-hamvasztás ellen nyilatkoznak és írnak, csak a későbbi gyakorlatot akarják a Biblia korára is alkalmazni.

²³ Hasonló szellemben ismerteti a kérdést Nowack, Lehrbuch der hebräischen Archéologie (Leipzig, 1894) című művének (I., 187-192) »Tod und Begräbniss« fejezetében.

Es war heilige Pflicht eines jeden, einen auf offenem Felde liegenden Leichnam zu begraben (Ez. 39, 14. II. S. ám. 21. 10; Tob. 1, 18; 2. 8) Selbst dem Verbrecher wurde ein Grab gegönnt (Dt. 21, 23).«

A zsidó hagyományos írásmagyarázat állásfoglalása.

Miután láttuk, hogy modern szentírásmagyarázók és vallástörténészek, a tudományos kutatás eszközeivel vizsgálva a bibliai kor vallását, egyhangúlag arra az eredményre jutottak, hogy a holttest elégetése a régi zsidók előtt mindenestre tilalmas és visszatetsző volt, legfontosabb, hogy a bibliautáni zsidó irodalomból ismerjük meg, hogy milyen álláspontot képviselnek ebben a kérdésben a Szentírás népének bibliamagyarázói. Az ő állásfoglalásuk ezen bibliai versekhez két szempontból is fontos; 1. *mert, ha ők ezeket a verseket egységesen a halottégetés ellen magyaráztak, akkor ez a vallásgyakorlat szempontjából döntő*, 2. *mert az ő magyarázataik hivatva vannak azt is eldönteni, hogy az ő korokban milyen volt a felfogás a halotthamvasztásról*.

Felismerték-e a régi zsidó írásmagyarázók azt, amit a modern kutatók megláttak? Igen. Csakhogy míg a modern magyarázók egyszerűen megváltoztatják a szöveget, vagy megbízhatatlannak nyilvánítják, addig a régi magyarázók és biblia-fordítók úgy küszöbölik ki a nehézségeket, hogy a fordításban olyan szöveget adnak, mely az ő felfogásukat tükrözteti vissza.

A targumok, a Szentírás arameus fordításai, igen megbízható lelőhelyei régi halácháknak és agádáknak. Sok régi hagyományt őriztek meg, melyek más forrásból nem ismeretesek. Különösen a bibliai versekhez fűződő régi hagyományokat rögzítik le híven. A ieleii kérdésnél is nagy jelentőségük van.

Láttuk, a felsorolt versekből, hogy a legvilágosabb bibliai utalás a halottégetésre I. Sámuel 31, 12: **וַיִּשְׂרְפוּ אֹתָם שָׁם** = »és elégették őket ott«. Már a Krónikák szerzője észrevette, hogy ez a kitétel talán félreértésekre adhat okot és midőn Saul temetését csaknem szószerin t úgy mondja el, ahogy azt Sámuel könyvének idézett helyéből (XIV.) ismerjük, ezt a kitételt kihagyja,²⁴ a targum pedig így adja vissza: **וְקָלוּ עֲלֵיהֶן כַּמֵּא דַקְלָן עַל מַלְכֵיָא** »és égettek felettük mint ahogy égetnek a királyok felett«. ²⁵ Tehát a zsidó hagyományos felfogás szerint itt sincs szó halottégetésről, hanem az I-III. alatt idézett gyászmáglyákról, melyek mivoltáról, a talmud Aboda zára 11. a. lapján nyilatkozott. Egész bizonyos, hogy a targum szerzője tudta, hogy az

²⁴ I. Krónikák 10, 11—12.

²⁵ L. Dr. I. Perles cikkét a Monatsschrift f. Geschichte u. Wissenschaft d. Judentums XVIII. évf. (1869) p. 76-81. Die Leichenverbrennung in den alten Bibelversionen.

ő fordítása nem felel meg betűszerint a fordítandó szövegnek, de mivel ismert a Biblia felfogását ebben a kérdésben, *célhűdatosan* ezt a helyet is igyekezett összhangba hozni a Biblia szellemével. Ugyanazt tapasztaljuk a targum exegézisében a másik jelentősebb kitétel **ומסרפו** (XIII. Ámosz 6, 10.) fordításánál is. Így fordítja: **וישלינה קריביה מיקידיא**. **מסרפ** helyett **קִי־רִיבָה** (= kimentí rokona a tűzből.) olvas, illetve fordít. A váv-ot a kérdéses szó elől kénytelen törölni, hogy ezt a biblia helyet is összhangba hozza azzal a nézettel, mely szerint a halottégetés, még ilyen kivételes, járványos esetekben sem engedhető meg.

Látjuk tehát e két példából, hogy a targum, mint a régi zsidó hagyományos felfogás képviselője észreveszi, hogy ez a két kitétel ellentétben van a Biblia felfogásával és tudatosan úgy fordítja azokat, hogy az ellentétek kiküszöbölődjenek.

De zsidó hagyományos felfogás nem elegendéit meg azzal, hogy a halottégetésre vonatkozó helyeket, úgy értelmezze, hogy abból a halottégetés lehetősége semmiesetre ki ne magyaráztattassék, hanem azokat a világos törvényeket is, ahol a tóra tűzhalált ír elő, úgy módosítja, hogy a tűzhalál alkalmával a test el nem égethető. Így látjuk már a Misnában a tűzhalál törvényét. Szanbednin VII. perekjének 2. misnájában így írja le a tűzhalállal való kivégzést:

מצות הנשרפים, הוּוּ משקעין אותו בכול עד ארככותיו, ונותנין סדר קשה לתוך תרכה וכורך על צואתו, זה מושך אצלו וזה מושך אצלו עד שפוחה את פיו, ומרליק את הפתילה חורקה לתוך פיו ויורדת לתוך מעיו והזמרת את בני מעיו.

»Az elégetésnél a következő a teendő: Beállítják az elítéltet a térdeig érő szeméttbe, egy kemény kendőt belegöngyölnek egy puhába, a nyakára tekerik, egyik is maga felé húzza, a másik is, amíg (az elítélt) ki nem nyitja a száját. Izzóvá teszik az ólmot. Beleöntik a szálába, hogy az leszálljon és a gyomrát elégesse« Ez elég komplikált és kegyetlen kivégzési mód.²⁶ Nem valószínű, hogy ez magasabb jogi fejlődésfolyamat végpontját jelezze. Joggal tételezhetjük fel, hogy itt is érvényesült az a szempont, hogy a *testet nem szabad elégetni*. Maga a talmud is ezt mondja. **שריפת נשמה ונות כיים**. (Gemara ehhez a misnához Szanbedrin 52a) = »a lélek elégetése, de a test épségben marad«.

Hiába hivatkozott R. Eleazar b. Cádók, arra az esetre, midőn egy parázna papleányt büntetésül egyszerűen körülvettek venyigével és elégették, azt. felelik erre, hogy **מפני שלא היה בית דין של אותה שעה בקי** »az a törvényszék, amely így csinálta, nem volt tisztában a törvények-

²⁶ Hasonló eljárást ismer Strack professzor a pártusoknál, Sanhedrin-Maktoth. Die Mischnatraktate über Strafrecht und Gerichtsverfahren. Leipzig, 1910. p. 22. 5: »Der Partherkönig Mithridates III. Hess (88 v. Chr.) dem Manius Aquillius geschmolzenes Gold in den Hals giessen.«

kel«. (Ugyanabban a misnában). A Tószefta Szanhedrin 9, 11 (ed. Zuckerman p. 429, 30.) szintén említi, hogy R. Eleazar berabi Cádók hivatkozott arra, hogy emlékszik rá: kis fiú volt, atyja vállain lovagolva végignézte egy ilyen paráználkodás miatt halálraítélt papleány kivégzését és ott is csak körültekerték venyigével az elítéltet és elégették: **אמרו לו תינוק היית ואין עדות לתינוק** = Azt mondták neki: Gyermekek voltál és gyermekbeszéd nem bizonyíték (1. még Szanhedrin 52b. lapját, ahol ez hasonlóan van elmondva.)

Annyi mindenesetre kiténik R. Eleazar ellenvetéseiből, hogy egyes vidékeken még nem érvényesült, halálraítéltekkel szemben a fentemlített elv, mely szerint csak *tűz segítségével* végezték ki azt, akire a Szentírás tűzhalált ír elő, de testét nem égették el.

Az általános és elfogadott nézet azonban az utóbbi volt. Nemcsak a misnai törvény kodifikálta, de a tárgyum jerusalmiis szükségesnek tartja a IV. példánál (III. Máz. 20, 14.): **באחבת אכר לפמהון** »ólomnak a szájukba való öntése által« kifejezéssel kiegészíteni a mondat fordítását. A tárgyum szerint egyébként Támárnak is azért járt volna a tűzhalál, mert (**בה כהן היא**) papleány volt.

A VII. szám alatt jelzett 7. példát (Józua 7, 25): **וישרפי אתם באש** ויסקלו אתם באבנים והראוי לשרפה לשרפה הראוי לסקילה רסקילה» amit tűzzel szoktak, azt tűzzel tisztították el, (Rási: az ezüstöt, aranyat és a ruhákat), amit pedig megkövezzel szoktak (Rási: az ökröket és barmokat) azt megkövezzel.« így tehát a tűzhalált itt is elhárítják az embertől. Látjuk a fentiekből, hogy a hagyományos felfogásban úrrá lett az a nézet, hogy a tűzhalált, melyet a Biblia bizonyos bűnökre előír úgy kell keresztül vinni, hogy még a *bűnös* teste se hamvadjon el, de az írás szavainak eleget tegyenek. A tűzben való elhamvasztást tehát, még ott is elkerülik, ahol világosan ezt rendeli el a tóra, azért hogy teljesen keresztülviessék azt a törekvésüket, hogy a test elégetése mm den módon elmaradjon.

A hagyományos exegezis még egy lépéssel tovább is megy. Nem elégszik meg azzal, hogy a törvényszék által keresztülviendő ítéleteknél módosítja a törvényt, hanem az isteni igazságszolgáltatás által közvetlenül végrehajtott tűzhalál-ítéleteket úgy képzeltek el, mintha a test ott sem hamvadt volna el.

Már a tárgyum jerusakni így mondja el: Nádab és Abibhu tűzhalálát :

ונפקת שלחובית אשתא מן קדם די ברנו ואיתמלינת לארבעתי הושין ואעלת בנו אמיהון ואוקדת את נשמהון ברם נופיהון לא איתחרכו ומיתו קדם ד'.²⁷

²⁷ E tárgyum-hely párhuzamát ismerjük még Szanhedrin 52a. lapján: **אבא יוסי בן דוסתנאי אמר שני תושין של אש יצאו מבית קדוש הקדשים ומחלקי לארבעה ומנכו שנים בירמטו של זה ושנים בירמטו של זה ושריפיה.**

Kiemeli, hogy csak a lelkük égett el, de a testük nem emésztetett» meg. (L. Szanhedrin 52a, 94a. Sabbath 113b.).

Szanhedrin 52a. lapján pedig mivel Korach gyülekezeténél az áll, hogy: *וְאֵת מִחְתּוֹת הַחַמָּאִים הָאֵלֶּה בְּנִפְשׁוֹתָם* ebből következik, hogy csak a lelkük égett el, de a testük épségben maradt (*שְׁנִשְׁמַתָּה נִשְׂרַפְתָּ וְטוֹף קִיִּים*). Miként a tórái halálbüntetés módosítása ellen is láttuk, hogy jelentkezett olyan vélemény is, amely rámutat a régi gyakorlatra, amikor úgy égették el a halálraíteltet, ahogy azt a törvény *szavai* kívánták, úgy itt is felmerült a gyanú, hogy nem egészen úgy történhetett Áron fiainak²⁸ tűzhalála, de ez a feltevésünket csak megerősíti, mert világosan igazolja, hogy a hagyományos magyarázatok korában már *tudatosan igyekeztek a tűzzel való elhamvasztásnak még a gondolatát és lehetőségeit is elhárítani.*

A földbe való temetkezés kötelezettsége a talmudban és a hagyományos irodalomban.

Végigtekintettünk a Bibliának a halotthamvasztással kapcsolatba hozható helyen a hozzájuk fűződő tudományos értelmezéseken és a zsidó hagyomány állásfoglalásán. A modern tudományos felfogás és hagyományos magyarázat tendenciája teljesen fedik egymást. A Biblia szellemével nem egyezik a halotthamvasztás gondolata.

Az ősrégi, egyedüli eltakarítási mód a földbe való temetés volt. Benzinger archeológiai művéből idézett részlet összefoglalja a legfontosabb adatokat. Ez a temetési mód annyira természetes volt, hogy a Szentírás nem tartotta szükségesnek, hogy ezt külön megparancsolja. A Biblia szellemében élő zsidóságnak szintén fölösleges volt ezt külön bizonyítani évszázadokon keresztül. Csak mikor idegen hatások alatt más lehetőségek is felmerültek, — a rómaiaknál gyakori elégetés, a parszikhál kötelező temetetlenül hagyás — került sor arra, hogy az ősidőktől kezdve gyakorolt, a nép lelkével összeforrott gyakorlatot a Biblia valamelyik helyével is megerősítsék.²⁹

²⁸ Szanhedrin 52a. : *וְיָקִיף מִפְּנֵים הַנִּשְׂרָפִים מִן הָאֵשׁ שְׂרִיפָה מִשָּׁא אֶף כִּי בָּן שְׂרִיפָה מִשָּׁא :*

²⁹ L. Dr. Samuel Krause, Talmudische Archäologie (Leipzig, 1911) II, 60. és 442. jegyzet idem, »Zur Frage der Leichenverbrennung.« Östr. Wochenschrift, 1894. No. 40. 771—4; idem, »Zur Frage der Leichenverbrennung.« Wahrheit, 1931. december 4., 5. oldalon; (ugyanaz a cikk a J. Volkstimmben, Brunn, 1931. 45. sz.) ; D^f. csak Unna, Die Leichenverbrennung vom Standpunkte des Judentums (Nebst einem Anhang: Kritik des Wiener'schen Gutachtens über die Feuerbestattung), Frankfurt a. M., 1903.; Rabbiner Dr. Schiffer (Karlsruhe), Die Feuerbestattung vom Standpunkte der Halacha. (Besprochen an 27 November 1911 in der General-

Szánhedrin 46 b. lapján ismerkedünk meg egy régi polémia irodalmi emlékével:

אמר רבי יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי בניין למלין את מתו ש, ובר עלין
בלית תיל כי קבור תקברו. מכאן למלין את מתו שעיבר עזיו בלא תעשה.

»Rabbi Jochanan mondotta Rabbi Simon ben Jochai nevében: Honnan tudjuk, hogy, aki halottjai éjszakán keresztül temetetlenül hagyja, átlép egy tórabeli tilalmat? Az áll a Szentírásban »temetve temesd el« (V. Móz. 21., 23). Innen tudjuk, hogy aki éjszakán keresztül temetetlenül hagyja halottját egy tórabeli tilalmat hág át.«

Egy másik verzió ugyanott így hangzik:

אמר רבי יוחנן משום ריש בן יוחי רמו לקברה מן התורה בניין תיל כי קבור
תקברו. מכאן רמו לקברה מן התורה.

»Rabbi Jochanan mondotta Rabbi Simon ben Jochai nevében: Hol van a tórában figyelmeztetés a temetésre? Az áll a Szentírásban, hogy »temetve temesd el« [V. Móz. 21, 23.]. Itt található a tórában figyelmeztetés a temetésre.«

Az első változat azt bizonyítja, hogy akadnak R. Simon ben Jochai korában, akik talán napokon keresztül temetetlenül akarták hagyni halottaikat, a másik verzió pedig azt mulatja, hogy a temetés szükségességét is bizonyítani kellett. Nyilvánvaló, hogy ez az utóbbi nem lehet más, mind csendes polémia vagy halottégetők ellen, vagy pedig halottat temetetlenül hagyó párszik ellen. Ez utóbbi a valóbbszínű, mert a halott elégetése egészen távol állhatott az ő hitüktől. Hogy a perzsákkal folytattak ebben a kérdésben vitákat mutatja ez idézel folytatása is:

אמר ליה שכור מלכא לרב חמא : קבורה מה'ת מניין?

Azt kérdezte Sábúr³⁰ király Rabbi Chamalól: Hol írja elő a tóra a temetést?

אישתיק ולא אמר ליה ולא מדן.

Versammlung des Verbandes orthodoxer Rabbiner Deutschlands zu Frankfurt a. M.) Frankfurt a. M., 1912.;

שאלות ותשובות ראשי מטתו : מכאן למלין את מתו שעיבר עזיו בלא תעשה. מכאן למלין את מתו שעיבר עזיו בלא תעשה.

³⁰ II. Sábúr király lehetett. L. Grätz, Geschichte der Juden (Leipzig, 1908), IV. kötet, 337. A perzsa vallás szerint temetetlenül kell hagyni a hullákat (1. dr. Fábíán Tibor dolgozatát: »Halotteltakarítás az Avesztában«. Debrecen, 1930.). A halottak elégetése a perzsa vallás szerint a legnagyobb bűnök közzé számít, v. ö. Lehrbuch der Reiiigionsgeschichte (Herausgegeben von Alfred Bertholet und Edvard Lehmann) Zweiter Band. Tübingen, 1925. p. 246: »Doch lassen sich nicht alle Sünden vergeben, es gibt unilgbare Schulden (anäperetha), die weiter hier noch in jenseits vergeben werden, die hier mit dem Tode und danach in der Hölle bestraft werden, wie Leichenverbrennung, Aassessen, unnatürliche Sünden.«

Elhallgatott és nem felelt neki semmit.

אמר ר' אבה בר יעקב: אמר עלמא בידא דטפשא? דאיבעי למימר כי קבור.

Szólt Rav Acha bar Jakob : Balgáknak legyen a világ kiszogál-
tatva? Azt kellett volna felelnie, hogy benne van a Szentírásban:
»Temesd el«.

דליעבר ליה ארוז. תמברנו לא משמע ליה.

Erre azt felelte volna Sábur király, hogy ebből nem következik az,
hogy a földbe kell temetni, csak az hogy koporsót kell számára ké-
szíteni. Ha pedig- azt mondták volna neki, hogy ha *כי הבור* állana csak,
azt lehetne következtetni, hogy koporsót készítesek a halottnak, a fölősi-
leges *קברנו*-hól mindenestre ki lehetne olvasni, a temetkezés köte-
lezettségéi, ez nem soka! használ! volna, mert a perzsa Sábur nem fogad-
ott volna el ilyen rabbinikus magyarázatot.

ונימא מדאיקבר צדיקי. מנהגא בעלמא.

Hivatkozhatott volna arra, hogy jámborok is mind eltemetettek.
Erre azt válaszolhatta volna, hogy ez nem bizonyíték arra, hogy ez
törvény volt. Csak egyszerű szokás lehetett, mely elterjedt.

מדקבריה הקב"ה למשה. דלא לישתני ממנהגא.

Hivatkozhatott volna, hogy Isten is *eltemette* Mózeszt, amiből látszik,
hogy az eltemetés isteni parancs. Erre azt válaszolhatta volna, hogy
ezt csak azért tette, hogy ne változtassa meg az általános szokást.

ת"ש: וספרו לו כל ישראל וקברו אהו. דלא לישתני ממנהגא.

Jer és hallgass: Hiszen hivatkozhatott volna arra, ami I. Királyok
14, 13-ban áll: »És meggyászolja őt egész Izrael és eltemetik őt.«
Erre azt felelte volna, amit az előbbire: Ez csak szokás.

לא יספרו ולא יקברו לדומן על פני האדמה יהו. דלישתני ממנהגא.

Hivalkozhatott volna Jirmijahura, aki a bűnösökre azt mondja:
(16, 4.) »nem gyászoltatnak meg, nem temettetnek el, szemétdom-
bokká lesznek a föld színén. ; Erre azt válaszolta volna, hogy azért
átok ez, mert eltér a szokástól. Ebből sem következik, hogy a földbe
való temetkezés törvény.

Rav Achanak a felháborodása nem volt jogosult, mert, amint a
tanházban felvilágosították, Rav Gbama semmi eredményt nem ért
volna el Sáburnál ilyen érvekkel. A király természetesen azt várta,
hogy egy világos tilalmat mutassanak fel a temetetlenül való hagyás
ellen. Ilyen pedig nem volt, mert mint említettem, zsidó körökben
erre nem is volt szükség, annyira természetes volt az elföldelés. Az,
hogy egy *רצו* mégis kikerestek, azt csak a kívülről jövő hatások
elhárítására szolgálhatott.

A »remez«
elég volt bizonyítékul, mert több kérdénnél is szere-

pel,³¹ ahol vallásgyakorlati szempontból fontossággal b_r:

Kiddu chin 80b.

רמז ליהוד מן התורה מנין

Zebachim 80b

רמז לטבול יום . . . כנין

Chullin 42a

רמז לטריפה שאינה הייה מן התורה מנין

Jebamoth 21a

רמז לשניות מן התורה מנין

54b

רמז ליבמה מן התורה מנין

Makkoth 2 b

רמז לעדים וזממין מן התורה מנין

Ennek megfelelőleg a kodifikátorok a temetést, mint kötelezed piaracsot felveszik a törvények közé:

Rambam, (Jad Chasaka. Hilchoth Evei XII. i.), így iktatja be törvénykönyvébe :

ההספד כבוד המת הוא . . . ואם צוה שלא יספרוהו אין סודרין אותו.

אבל אם צוה שלא יקבר אין שומעין לו. שהמבורה טעוה שנאמר כי קבור תמרטנו.

»A gyászbeszéd a halott megtiszteltetése. Ha valaki eltiltja a beszédet, nem kell felette beszélni, de ha valaki megparancsolja, hogy ne temessék el, nem hallgatnak szavára mert a temetés kötelező, mert írva van »temetve temesd el«.

Ugyanígy nyilatkozik még törvénykönyvének egy másik helyén is, ahol arról van szó, hogy egy haldokló takarékoságból meghagyja örököseinek, hogy ne temessék el az örökségből, mert a község úgy is eltemeti, hiszen tiltott cselekedet a halottat temetetlenül hagyni (שאסור להניחו בלא קבורה), akkor az örökösöket kötelezi a bíróság a temetési költségek viselésére.

Hasonlóképen szól a Szefer Hamicvoth című művében:

מצוה רליא היא ישצונו לקבור הרונו בית דין ביום שנהרגו והוא אומר ותעלה

כי קבור תקינו ביום ההוא. ולשון ספרי כי קבור תקינו מצות עשה והוא הדין בשאר

מתים רוצה לומר שנקבור כל מתי ישראל ביום מותם . . .

A 231-ik parancs, melyet nekünk a Magasságos megparancsolt, hogy a törvényszék által kivégzetteket, kivégzésük napján el keli temetni, mert írva van »temetve temesd el azon a napon« (A Szifré szerint³² »temetve temesd el« kifejezésből következik, hogy egy מצוה עשה) Ugyanez a törvény a többi halottnál is : T. i. minden halottat el kell temetni halála napján.

Ebben a szellemben vette fel Karó József is e törvényt a Sulchán Árucho, mely a mai vallásos gyakorlat irányadó alapműve. Sulchán Árucho. Jóra Dea 362. §. 1. bekezdés:

³¹ L. Dr. W. Bacher, Die älteste Terminologie der jüdischen Schriftauslegung. Leipzig, 189g. p. 182; idem, Die Bibel und Traditionsexegese Terminologie der Amoräer. Leipzig, 1905. p. 208-210.

³² A Szifré szavai : לא תלין על העין מצות לא תעשה כי קבור תקברנו מצות עשה

הנהגתו מהו בארון ולא קברו בקרקע עובר מישום מלין את המת. ואם נתנו בארון
 וקברו בקרקע אינו עובר עליה ומימי יפה לקברו בקרקע כמש אמילו בהיל.
 »Aki koporsóba teszi halottját és nem temeti azt földbe, az átlépi
 azt a parancsot, mely szerint nem szabad a halottat éjjelen keresztül
 temetetlenül hagyni. De ha koporsóba helyezte és azt is a földbe
 temette, nem hágja át a nevezett törvényt, de mégis helyesebb magába
 az anyaföldbe helyezni még Palesztina területén kívül is.« Idetartozik
 még Sulchán Áruh Jóre Dea 348. §. Különösen a 3. bekezdés:
 (אמילו מי שאין לו ממון שצוה ואמר אל הקבורהו אין שומעין לו)

amely szerint még azt is, aki nem tudja viselni a temetése költségeit
 és meghagyja, hogy ne temessék el, nem veszik tekintetbe végrende-
 lkezését, hanem eltemetik.

*A megbeszéltekből kétségtelenül kitűnik, hogy a talmud a földbe
 való temetés kötelességét törabeli parancsnak tekinti, aminek
 eredményeként legnagyobb kodifikátoraink, a zsidó vallásos élet
 minden jelentősebb mozzanatát törvénybe foglaló szaktekintélyek,
 Majmüni Mózes és Káro József, a temetés kötelezettségét tör-
 vénykönyvükbe iktatják. Véleményükhöz csatlakoztak³³ mindazok,
 akik a zsidó vallási törvények magyarázatában, vagy továbbfejlesz-
 tésében számottevő szerepet játszottak.*

A halotthamvasztással kapcsolatba hozható talmudi szövegekről.

Annak ellenére, hogy a megbeszélte anyag azt mutatta, hogy a test
 elhamvasztásának még a gondolata ellen is küzdött a hagyományos
 felfogás, találkozzunk olyan adatokkal is, melyek ellenkezőjét is bizo-
 nyíthatnák. Az kétségtelen, hogy azok, kik nem kutatták át az egész
 kérdést egyetemesen, csak ezeket az adatokat látták, azt hitték, hogy
 ezek a test elhamvasztása mellett bizonyítanak. Ha azonban az előbb
 megbeszélte adatokból leszűrt eredmények megvilágításában vizsgáljuk
 meg a kérdéses adatokat más eredményekre jutunk.

1. Toszefta Sabbath XIV. 7. (Zukerm. 129.).

אין מצילין את המת מפני הדליקה אמר ר' שמעון בן אלעי' ישמעתי שמצילין
 את המת מפני הדליקה.

Ugyanezt idézi a babilóniai talmud is (Sabbat 43b. Jóma 85a.),
 de R. Simon b. Eleazar helyett R. Jebuda b. Lakis mondja azt, hogy
 hallotta, hogy meg kell menteni a halottat a tüztől. Itt azonban csak
 arról van szó, hogy ha véletlenül tűz üt ki, szabad két tilalmat
 áthágni (Nem szabad ugyanis szombaton a halottat érinteni és nem

³³ L. Dr. Schiffer, Die Feuerbestattung 12. oldalán felsorolt szerzőket.

szabad semmiféle tárgyat a házból kivinni), azáltal, hogy a halottat a tűzből kimentik. Sabbath 44a. lapján azonban világosan látjuk:

דמתוך שאדם בהול על מהו אי לא שרית ליה אתי לכבויו אמר ר' יהודה
בן שילי אמר ר' אחי איך יותקן הלכה כר' יהודה בן לקיש בבת.

Mivel az ember félti a halottját, ha nem engeded meg, hogy kimentse a tűzből szombaton, el fogja oltani a tüzet, hogy megmentse az elhamvadástól a holttestet. A halácha is R. Jehuda b. Lakis szerint marad, aki azt tartja, hogy ki kell menteni a halottat szombaton a tűzből.

Még ha a tószefta szövege azt mutatja is, hogy volt olyan nézet is, hogy a test elhamvasztása nem olyan visszataszító, hogy amiatt a szombatot meg szabad szegni, az e:ogadott törvény az lett, hogy áthághatja miatta a szombatot. *Különösen fontos a megokolás, mert az épen azt bizonyítja, hogy a hozzátartozók hajlandók lettek volna a szombatot is megszegni, csakhogy ne engedjék a halottat a tűz mar-talékává válni.*

2. Sokat hivatkoznak Taanith 11, 2-re, ahol ezt olvassuk:

סדר העניות כיצד מציאין את החובה לרחיכה של עיר ונותנין אפי' מקלה על
החובה . . .

»Mít csináltak a bőjtök alkalmával? Kivitték az előimádkozásnál használt emelvényt a város utcájára és *ráhintettek hamut (אפר מקלה)* Ehhez a misnához fűzött talmudi magyarázat:

(Taanith 16a)

ולמה נותנין אפר מקלה? פליגי בה ר' לוי בר' חמא ורבי הונא חד אמר
הרי אנו חשובים לבנין כאפר והר' אמר כדי שיוטור לנו אפרו של יצחק.

»És miért hintenek hamut (a nászi és az ab-beth-din fejére)? Vitatkoznak ebben R. Levi b. Ghama és R. Ghannina. Az egyik szerint ez azt jelképezi, hogy olyanok vagyunk előtted Istenünk, mint a hamu, a másik szerint pedig azért, hogy emlékezzék meg az Örökkévaló Izsák poráról.«

Amint láthatjuk sem a misna, sem a talmud szövegében nincs szó *emberi hamvakról*. Az *אפר מקלה* kifejezés nem jogosít fel bennünket arra, hogy kövessük a toszafisták magyarázatát, amely így szól (Taanith 15b.)

חוספי דיה ונותנין אפר על נבי וכו' ואותו אפר היה מעצם אדם שהרי הוא
האפר הוא לזכרון העקידה ובעקידה היו עצמות.

»Az a hamu emberi csontból származott, mert az Izsák feláldoztatására kell, hogy emlékeztessen, ott pedig csontok voltak.« Hasonlóképpen nyilatkozik a 16a. lapon r6po las címszó alatt.

³⁴ R. Jakob Emden is helyteleníti a toszafisták nézetét. V. ö. Dr. Schif-fer, Die Feuerbestattung 19.

Ez a magyarázat azonban semmiképp sem bírja el a kritikát.³⁴ Azzal a jelenséggel állunk itt szemben, ami gyakran előfordul, hogy bizonyos elképzelt dolgot, már megtörténtnek vesznek, annyira beleélik magukat a helyzetbe. Hiszen Izsákot csak fel akarta áldozni Ábrahám. Isteni parancsra azonban egy kost áldozott fel helyette. Az akédánál nem égettek emberi csontokat, nincs tehát semmi szükség, hogy mikor arra akarják emlékeztetni az Örökkévalót, emberi csontok hamvait hintsék magukra és az előimádkozó asztalra. Igaz ugyan, hogy a talmud is említi (אפרו של יצחק) »Iochak hamvát«, de egész bizonyosan nem érti ezt szószerin L Csak célzás akar lenni Ábrahám engedelmességére ,aki hajlandó lett volna, egyetlen fiát is elhamvasztani, Isten parancsára.

Ebbe a kategóriába tartozik egy másik, Jellinek, Betli Hemidraszában (I, 37.) található szöveg is, amelyben így könyörög Izsák apjához:

ישראל יפה יפה ויול אפר ישלי ותוליכה אצרי שרה אמי ותענה כתיבה בחדר
שלה ובכל ושעה ושעה שהיא נכנסת לחדר שלה הזכור לה מצחק בנה בבכי.

»... hamvasszal engem teljesen el. Vedd a hamvaimat és vidd el anyámnak, Sárának. Helyezd azt egy ládában, a szobájában, hogy mindig, amikor szobájába lép emlékezzék könnyek közepette az ő fiára, Izsákra.«

Ez mindenesetre igen költői, de ebből csak azt lehet következtetni, a népköltészet fantáziáját foglalkoztatta Izsák esetleges elhamvasztásának kérdése, de semmiesetre sem azt, hogy a halotthamvasztás gondolata megegyeznék a zsidóság szellemével.

3. Az előbbi két pontnál sokkal nehezebb helyzet elé állít bennünket Rabbi Jószinak Ohaloth IV, 2. misnájában idézett véleménye:

רבי יוסי מטרה מפני שהיא יכול להוציאה חיים או לשרפו במקוטה.

Rabbi Jószi szerint, ha egy toronyban egy ládában van (emberi holttest?) ami a házban van, az tiszta marad, mert megvan a lehetősége annak, hogy részletekben vigye el azt onnani, vagy pedig elégesse helyben. Igaz, hogy a halacha nem marad R. Jószi szerint, de ebből arra lehetne következtetni, hogy a test hamvasztása a lehetőségek között szerepel. Itt azonban nem egy egész holttestről van szó, hanem egy kisebb clarabbról, amellyel szemben nem áll fenn az eltemetés kötelezettsége. Ez tűnik ki a toszafisták megjegyzéséből is. Chullin 125b.

(תיסי' דיה יכול) דהתם (ביצה י.) בטת שלם שאין דרך לשרופי ולנתחו פחות מכותה

Ottan (Béca 10a.) azért tisztátlanok az összes nyilasok, mert egy teljes emberi tetemről van szó, amit nem szoktak elégetni, sem feldarabolni. Ez tehát azt mutatja, hogy volt olyan vélemény a

tannak korában, mely nem ellenezte az emberi test egyes kisebb részeinek az elégetését.³⁵

4. Ugyancsak Ohalot II, 2. misnájában olvashatjuk:

אמר שרופים רבי אליעזר אומר שיעורו ברובע וחכמים משתיין.

»R. Eliezer szerint az elégetlek hamvaiból egy negyed »kab« tisztátlanná lesz. A Bölcsék szerint azonban nem tesz tisztátlanná.« Az a lehetőség merülhetne fel, hogy centr nos azon halottak hamvaira vonatkoznék, akiket szándékosan elhamvasztottak. Ez azonban csak egy lehetőség, amit semmi elfogadható indok nem támogat. Valószínűbb az a feltevés, hogy itt tűzvész alkalmából elégett, vagy esetleg az ellenség által elégetett holttestekről beszél a misna.³⁶

Ezzel kapcsolatos Nidda 27b. lapján található kijelentés:

מת שנשרף ושלדו קיימת טמא . . . היכי דמי מת שנשרף ושלדו קיימת.
אמר אמי כגון ששרפו על גבי קטבלא, רבא אמר כגון ששרפו על גבי אפודיים
רבנא אמר כגון דאיהרד אחרובי.

»Egy holttest, amely elégett, de a csontváza épségben maradt az tisztátlan? ... Hogy értjük azt, hogy »holttest, amely elégett, de a csontváza épségben maradt? Abbaje: Egy kemény fekhelyen égette el (mely nem égett el a halottal és Így az emberi alak kivethető. קטבלא görög szó = καταβολή) Rába: Egy márványfekhelyen³⁷ égette el. Rabina szerint pedig úgy lehetséges ez, hogy csak a hŰs perzselődött le a csontról.«

³⁵ Rabbi Lippmann Heller nagyhírű Toszefeth-Jom-Tob című misna-kommentárjában (Peszachim IV, 9) megengedhetőnek tartja a hus vegyi-szerekkel való megsemmisítését és hivatkozik Saul esetére, ahol véleménye szerint balzsamozás történt olyan szerekkel, melyek a húst elpusztították. Említésre méltó még a Rásbónak a 369. döntvénye. Valaki úgy végrendel-kezett, hogy halála után temessék ősei mellé. De a halála idején nem vihették el a holttestét a kívánt helyre, hanem ideiglenesen eltemették. Amidón véghez akarták vinni az elhunyt kívánságát, kérdést intéznek R. Salomon b. Adrethhez, hogy szabad-e a holttestet mészbe helyezni, hogy az a húst elpusztítsa, mert az oszlásnak indult testet nem szállíthatják el A felelet szerint ez ellen semmi kifogást nem lehet emelni, mert a halott húsa nem érzi a kés vágását sem, sem pedig azt, ha balzsamozási céljából a belső részeit kiveszik. Ebből azonban korántsem lehet arra következtetni, hogy ezek a szerzők a halotthamvasztást megengednék,

³⁶ Nida 27b : **מת שנשרפה גוריה מנין דאיהרד** (Honnán tudjuk, hogy a holttest, amely elvesztette az eredeti formáját, nem tesz tisztátlanná?)

³⁷ Az Áruch más olvasatot ismer. L. Lewy, Neuhebräisches und Chaldäisches Wörterbuch I, 136. s. V. : **שריף על גבי פדרא באפודיא**. Ar. 1. c. er verbrannte die Leiche auf solcher Mistschichte auf dem Boden des Viehstalls (oder: auf dem Marmorplatte), wo näml. das Gerippe der Leiche nicht mitecebrannt wird.«

A szöveg korrumpált. Mindenesetre (שרפ) cselekvő alak használata arra engedne következtetni, hogy legalább is a vita hevében, ahol egy szöveget akarnak értelmezni, nem riadnák vissza attól, hogy elképzeljék a halottégetést. Ahhoz azonban nagy merészség kell, hogy ebből azt következtessük, hogy a halotthamvasztás a talmudi korban megengedett, vagy szokásos lett volna.³⁸

5. Végül említésre érdemes a Jerusalmi egy akadémiai kérdése. (Jer. Kethuboth XI. perek első misnájához fűzött kérdés.)

ר' יודן בעי אמר שרפוני ועכרו כי עכורה ותנו חצי שדה לפלוני אם אין שרפוני אין נותניו.

»Ha azt hagyta meg: Égesselek el és csináljatok velem valamilyen szertartást és adjátok a föld felét egy bizonyos személynek. Ha nem égetik el, nem adják oda a föld felét?«

Az kétségtelen, hogy שרפוני annyit jeleni, hogy égessetek el, nem pedig mint a Pene Móse szerzője³⁹ gondolja, aki e szót így «kommentálja: עשו עלי שריפה = »csináljatok felettem gyászégetést.« Nyilvánvaló a királyoknál és előkelőknél szokásos máglyákra gondol, melyekről már szövegeztünk. Ezt fölösleges így magyarázni.

Rabbi Judan kérdése azt jelenti, hogy el lehetett a talmudi korban képzelni, olyan embert, aki a római kultúra hatása alatt állván, úgy rendelkezett, hogy a holttestét égessék el. De a kérdés befejezése azt mutatja, hogy arról nem lehet szó, hogy ezt a kérését teljesítsék is. Rabbi Judan, csak azt kérdezi, hogy mivel a rendelkezése első részlete olyan meghagyásokat tartalmaz, melyek teljesíthetetlenek, vajjon a benne foglalt más rendelkezések érvényesek-e vagy nem. Felelet nincs a kérdésre, tehát a régi szabály alapján a halácha szempontjából súlyosbítólag kell dönteni.

Azt hisszük, hogy ezen szövegek egyes kitételei, melyekből talán egy halvány célzás kiolvasható a halotthamvasztás lehetőségének gondolata mellett, semmiképpen nem képesek elhomályosítani, azt a képet, amely a kérdéssel összefüggő egyéb szövegek helyes értelmezéséből kirajzolódott. Ezek a kitételek legfeljebb csak azt bizonyítják, hogy már a talmudi korban is tudtak a halotthamvasztás szokásáról és akadhettek zsidók között is olyan nézetek, melyek nem fordultak teljesen ellene. *Az elfogadott felfogás, azonban az volt, hogy a halotthamvasztás gondolata nem egyezik a zsidóság szellemével.*

³⁸ Ezzel hozható összefüggésbe Jerusalmi Nazir VII. 1-höz fűződő gemara: כי קברו תקברו כי ישינו נעשה את מצדה עד שיחא ראשו והובן.

»Temetve temesd el.« Innen tudjuk, hogy csak akkor számít מצדה -nak, ha feje és a nagyobbik része megvan." Szükséges, hogy a test jellege észlelhető legyen.

³⁹ A Korban Ha-eda szerzője helyesen értelmezi: אמר שרפוני: לאחד סתתי

... כי אמרין אם אין שרפוני אולי אין נותניו.

Gyakorlati szempontok.

Nem tudunk róla, hogy a középkorban a zsidóságon belül halotthamvasztási törekvések lettek volna. Hiszen, ha az irodalomból kiolvasható irányzat és az évezredes hagyományok nem tartották volna vissza őket e törekvésektől, a máglyahalált halt sok-sok ezer zsidó utolsó jankiáltása elég lett volna arra, hogy ilyen felmerülő gondolatoktól elidegenítse őket.

Mióta az európai halotthamvasztási mozgalmak megindultak, a zsidóságon belül is elég erős volt a törekvés a halotthamvasztás bevezetésére. Természetesen a zsidóságnak csak az a rétege hódolt be ennek az idegen eszmének, mely hajlamos volt minden újnak asszimilálására.⁴⁰ *A konzervatív és mérsékeltlen haladó zsidóság vezérei kezdettől fogva a legélesebben szembehelyezkedtek a halotthamvasztási törekvésekkel.*

Újabb korban nagy viták keletkeztek. Alig- akadt komolyabb zsidó tudós, aki mellette foglalt volna állást. Állásfoglalások mégse akadályozhatták meg azokat, kik elhamvasztásukat kívánták. A krematóriumok működésének megindulása után rögtön felmerültek különböző gyakorlati kérdések is, melyek annak előtte nem játszottak szerepet. Említésre méltó különösen Dr. Lerner¹¹ allonnai főrabbi kísérlete. Ghajje Ólam című gyűjteményében kiadta azokat a feleleteket, melyeket arra a kérdésre kapott, hogy szabad-e az elhamvasztottat a zsidó temetőben eltemetni. Oroszország, Ausztria-Magyarország, Románia, Németország, Hollandia, Anglia, Franciaország, Amerika, Afrika és a Szentföld legnagyobb rabbinikus tekintélyei csaknem egységesen úgy döntöttek, hogy nem szabad eltemetni ezeket a hamvakat a zsidó temetőben. Igen sokan azzal a reménységgel indokolják hozzájárulásukat e tilalomhoz, hogy ez talán vissza fogja tartani, még azokat is, akik ragaszkodnának az elhamvasztásukhoz. Akadtak azonban a megkérdé-

⁴⁰ Még a római katolikus egyház, melynek közismerten nagy befolyása, van ilyen kérdésekben híveire, sem tudta visszatartani híveit a halotthamvasztástól. Bizonyoságot tesz erről a következő közlés : (Die Religion in Geschichte und Gegenwart II, 573. 2. bekezdés) »Beispielweise waren 1917 von, 13.942 geäscherten, 12.501 evg., 882 kath., 95 alkath., 409 jüdisch, 505 freireligiös, Dissidenten oder bekenntnisslos.« Kiténik ebből még az is, hogy a német zsidók számarányukat meghaladó módon kultiválták a halotthamvasztást. Különösen magas lesz ez a szám, ha tekintetbe vesszük, hogy az 505 felekezethez nem tartozó kö-zött is számos zsidó származású egyén lesz. A német zsidóság az összlakosság alig egy százalékát teszi ki.

⁴¹ **ה"י ע"ר** Gutachten Rabbiner aller Länder über Exhumierung und Aschenurnenbeisetzung auf jüdischen Friedhöfen. Herausgegeben von Ober-rabbiner Dr. M. Lerner. Berlin, 1905.

zettek között, olyanok is (például Dr. Adler londoni főrabbi), akik nem Ítélték ilyen szigorúan meg a kérdési és úgy vélekednek, hogy ha mégis zsidó temetőbe akarnak megnyugodni, ezt nem szabad megtagadni tőlük.

V legelső jelentősebb vélemény e kérdések felől Elija Benamozeg livornói főrabbi »Jáané bács« című munkájában látott napvilágot. Dávid Gyula ismertette folyóiratunk III. évfolyamában e munkát (359-62): »Benamozeg rabbi tárgyát öt kérdésre osztja, amelyet azonban a következő négyre lehet összevonni: 1. Vájjon a temetés a halott el takarításának megengedett egyedüli módja-e, avagy szabad a holttestet elhamvasztani? 2. Ha a temetés az egyedüli megengedett mód, mi történjék, ha valaki végrendeletileg testének elhamvasztásáról intézkedik? Vájjon kell e az ismert talmudi elv értelmében ez esetben is a halott végső akaratját végrehajtani, avagy úgy tekintendő ezen meghagyás, mint temetés elleni tiltakozás, amelynek tekintetbevétele tilos? 3. Szabad-e oly halottal, kin e hamvasztás fog végberenni, a zsidó halotti szertartások értelmében foglalkozni, rajta az előirt mosást, tisztítást végezni, érette a halotti imát mondani? 4. Szabad-e a zsidó sírkertben, a halottak hamvát tartalmazó vedrek számára helyet engedni.«

Az első kérdésre azt feleli, hogy a zsidó temetési mód az elföldelés. Az elégetés nem egyeztethető össze a zsidóság szellemével. A második kérdésnél már nem ad határozott választ; inkább azon nézet felé hajlik, hogy ha a talmudi érvek alapján nem lehet a halott-hamvasztás gondolatától eltéríteni, meg kell tenni végakarátát.

A harmadik kérdésre azt feleli, hogy az elhamvasztandón el kell végezni, minden halotti szertartást, mert nem tekinthető a »községtől elkülönődőnek«, mert csak egy pontban nem követi a község szokásait. Szabad érte a gyászimákat elmondani.

A negyedik kérdésre azt feleli, hogy szabad a hamvakat a zsidó temetőbe elföldelni, de nem engedhető meg, hogy a hamvvedreket a zsidó temetőben kiállítsák, sem pedig azt, hogy a zsidó temető területén krematóriumot állítsanak fel, mert ez azt jelentené, hogy a zsidó község részt vesz az elhamvasztásban.

Olaszországban azonban később már rabbik is akadtak, akik úgy végrendelkeztek, hogy holttestüket elhamvaszták.⁴²

Mint említettük a legtöbb krematórium Németországban működik, így tehát érthető, hogy itt váltotta ki a kérdés a legnagyobb izgalmakat. Közlöm Dr. Hoffmann Dávid, hazánkából kivándorolt, nagyhírű tudós, a berlini ortodox rabbiszeminárium rektorának 1897-

⁴² Tedeschi M. I. triesti rabbi úgy rendelkezett, hogy, mivel a halott-hamvasztás véleménye szerint nem ellenkezik a zsidóság szellemével, őt is hamvaszták el.

ben leadott véleményét e kérdésben:⁴³ »i. Das Gebot: Begraben sollst du ihn« (Deut. 21, 23.), das nach der jüd. Tradition von jeder jüdischen Leiche gilt (S. *ה' אבלי רפיכי ולהיט שם, ייד סי' שס"ב* Maimon.) wird nicht erfüllt, wenn die Leiche vor der Beerdigung krematorisch verbrannt worden, da nach dem Religionsgesetze die Asche nicht mehr die charakteristische Eigentümlichkeit der menschlichen Leiche besitzt, sie veruneinigt nämlich nicht mehr wie die menschliche Leiche (Nidda. 27a.). Es ist daher einem Ahroniden, der keine menschliche Leiche berühren darf, gestattet, die Asche bei einem Brande verunglückten zu beerdigen (S. *שאלות יעבץ חי"ב סי' קס"ט*). Es kann somit bei einer im Krematorium verbrannten Leiche von einer religionsgesetzlich vorgeschriebenen Beerdigung keine Rede sein. Die Vergleichung mit (403. *לכט עצמות ייד*) die auch bei R. El. Benamozeg in seiner Schrift *יענה כאש* (Livorno, 1886) vorkommt, ist meines Erachtens nicht zutreffend, da im agef. Falle die Gebeine betreffs der nsölö der Leiche gleich sind und ausserdem im angef. Falle den religionsgesetzlichen Bestimmungen genügt worden war.

2. Nach dem jüdischen Religionsgesetze soll selbst derjenige., der letztwillig verfügt hat, dass seine Leiche nicht beerdigt werden möge, dennoch vorschriftsmässig bestattet werden⁴⁴ (348. *ייד*). Geben die Angehörigen dies nicht zu, so können sie nicht die Förderung stellen, die Bestattung in einer Weise zu vollziehen, die das ReEgionsgesetz nicht billigt.

3. Es könnte danach bei der Krematoriumsasche nicht von einer rituellen Beerdigung, sondern nur von einem Vergraben in einem abseits gelegenen Orte des Friedhofes die Rede sein wie dies bei manchen zur Nutzung verbotenen Gegenständen in Anwendung kommt (vgl. 133 *י"ד* und 307 und *בית הלל* das.), da auch die Asche einer verbrannten Leiche zu jeder Nutzung verboten ist (*תמורה ל"ד ע"א*)⁴⁵

4. Indessen ist auch dieses nicht zu gestatten, da sich eine solches Verfahren doch schliesslich zu einer feierlichen Bestattung gestalten und der vom Religionsgesetze verbotenen Kremation Vorschub leisten würde.

5. Sollte aber das kgl. Gericht entscheiden, dass die Asche auf dem jüdischen Friedhofe beerdigt werde, dann sind dafür die in Nr. 3 angeführten Bestimmungen massgebend.«

⁴³ תשובה 113. *טלמי להועיל*

⁴⁴ Nem alkalmazható tehát a régi zsidó elv : *מנוה לקיים דברי המת* (Ketuboth 69b. és 70a; Gittin 14a; 15b; 40a).

⁴⁵ *כל הנקברין לא ישרי* amit a talmud meg is magyaráz, azzal, hogy amit el kell temetni, annak a hamvát nem szabad használni, de amit elégetnek, annak hamvait szabad használni (5 *ראש מישה* Ugyanott látjuk, hogy a halott maradványai az *אכזרי המאה* « fogalma alá tartoznak : *התנא דם הדנה ובשר*

Később azonban még enyhítette döntését és a következőkben szögezte le véleményét:⁴⁶

1. Olyan községekben, ahol a konzervatív zsidóságnak külön temetője van, mondják ki határozatban, hogy az elhamvasztottakat nem fogadják be temetőjükbe. Ezáltal elejét veszik az esetleges félreértéseknek. Ha azonban mégis kényszerülnének a hamvakat a temetőben elhelyezni, akkor a temető szélén földeljük el azokat.

2. Olyan községekben, melyek tagjai konzervatív és liberális elemekből tevődnek össze és a temető vagy a közös hitközség, vagy a közös chevra tulajdona, ott külön parcellákban temessék el az elhamvasztottakat. Nem kell különbséget tenni azok között, kik saját maguk rendelték el elégtetésüket és azok között, akiket hozzátartozók akaratóból hamvasztottak el, mert ezt a legtöbb esetben nem lehet megalapítani.

3. A krematóriumban nem működhetnek közre a község (chevra kadisa) alkalmazottai, nehogy ők segédkezzenek a tiltott műveletnél, de a hozzátartozók csinálhatnak, amit akarnak.

4. A hamvakat koporsóba téve temessék el a temető egy külön parcellájában. A pap ne mondjon felette gyászbeszédet, de a szokásos gyászimákat mondják el a kísérőkkel, A gyászolók mondják el a kádís imát. A chevra kadisa hivatalosan ne vegyen részt a temetésen, de a fizetett alkalmazottak végezhetik a temetést. Magánembereknek azonban meg van engedve, hogy tetszésük szerint résztvegyenek a temetésen. *A gyászolást idő (אבלות) a hamvak elföldelésétől számítódik.*

A konzervatív irányú nyugati zsidóság dr. Hoffmann rektor véleménye után igazodik, mert az halachailag is meg van alapozva.

⁴⁶ תשובה 114 של הרב לוי

⁴⁷ Dr. Hoffmann rektor véleményénél szigorúbb Dr. Schiffer karlsruhei rabbi véleménye, aki így összegezi többször idézett dolgozata (Die Feuerbestattung, Frankf. a. M., 1912) végén (26-27) véleményét:

1. Die Erdbestattung ist eine biblische Vorschrift und nicht bloss eine uralte Sitte.

2. Die Leichenverbrennung ist religionsgesetzlich unzulässig,

a) weil durch sie das Gebot des Erdebegräbnisses unerfüllt bleibt, sodann,

b) weil nach Anschauung der Propheten eine Barbarei und,

c) nach Meinung des Talmud und der Devisoren טול דמת eine Entwürdigung des Toten ist.

3. Die letztwillige Verfügung eines Verstorbenen, verbrannt zu werden, verpflichtet und berechtigt die Hinterbliebenen keineswegs, sich gehorsam zu erweisen.

4. An Leichen, die emgäschert werden sollen, haben die Mitglieder der

Liberális és reform irányzatú községek rabbijai azonban még a krematóriumban is mondanak gyászbeszédeket és semminemű megkülönböztetést nem lesznek az olyan halottak között, kik elhamvasztottak és olyan halottak között, kiket elföldelnek.

Befejezés.

Nem terjeszkedhettünk ki e sokféle ágazó kérdés minden apró részletére, mert ez meghaladta volna a rendelkezésre álló kereteket. Azt hisszük azonban, hogy sikerült ezt a bonyolult kérdési — a lehetőségek halárain belül — megvilágítani.

A következőben foglalhatjuk össze az eredményeket.

1. A tudományos alapon nyugvó szentírás-tudomány és vallástörténet megállapítása, hogy az egyedüli eltakarítási mód, mely a zsidóság vallási eszményeivel megegyezik, az elföldelés. El sem lehet képzelni, hogy a régi zsidóknál a halotthamvasztás meg lett volna engedve.

2. A talmudi szentírás-mag y ara: ól: is felismerték azt, hogy a fest elhamvasztása ellentétben áll a zsidóság szellemével és ennek hangsúlyozására még onnan is kiküszöbölték ezt a gondolatot, ahol a Biblia szavai büntetésül előírják.

3. Az elföldelés kötelezettségei épen azért vezették le a tórából az Írástudóit, hogy azt, amit az évezredes szokások szentesítettek, az írás szavaival is bizonyítsak. Ezzel elejét akarták venni idegen temetkezési kultuszoknak a zsidóságba való behatolásának.

4. A zsidó vallási gyakorlatot összefoglaló törvénykönyvek kötelező törvényként ismerteti el az elföldelés kötelezettségét és ezzel kizárták minden más eltakarítási mód, így tehát elhamvasztás és megengedhetőségének is a lehetőségei.

Heiligen Beerdigungsbruderschaft von der Vornahme der Abstand zu nehmen.

5. Ebensowenig darf in solchen Fällen seitens des Rabbiners irgendwelche Trauerfeier abgehalten werden.

6. Die Leichenreste sollen auf dem Totenacker neben dem Krematorium und nicht auf dem jüdischen Friedhofe begraben werden.«

TARTALOM:

Bevezetés.....	3
A halotthamvasztás a Szentírásban.....	8
A zsidó hagyományos írásmagyarázat állásfoglalása.....	14
A földbe való temetkezés kötelezettsége a talmudban és a hagyományos irodalomban.....	17
A halotthamvasztással kapcsolatba hozható talmudi szövegekről.....	21
Gyakorlati szempontok	26
Befejezés.....	30